

אֵלֶּה — חֲלוּץ הַעֲתוֹנוֹת הָעֵבְרִית בְּאֻמְרִיקָה

(פרקים ממונוגרפיה)

מאת א. ר. מלאכי

א

הפולמוס בדבר ארץ ישראל או אמריקה, שבראשית שנות השמונים התלקח בעתונות העברית והישראלית, לא היה חדש בעולמנו. כעשר שנים לפני זה כבר נתעוררה השאלה: לאן ילכו יהודים שדודים, רדופים ועקורים מארצות מושבותיהם? אם למצוא בעבורם מקלט באמריקה העשירה, ארץ החופש והעתיד, או להעלותם ציונה — להחיות את ארץ מולדתם הדלה והשוממה המחכה לשיבת בניה וגאולתה? הפולמוס בראשית שנות השמונים היה על דבר יהודי רוסי, חללי הפרעות ופליטי חרב הצאר, ובראשית שנות השבעים היו הגזרות והרדיפות והפרעות על יהודי רומניה גורם לפולמוס סופרים אם להביאם לארץ החדשה או לסדרם בארץ אבותיהם הישנה — פולמוס שהתחיל בעתונות הישראלית באמריקה ונמשך באירופה וארץ-ישראל ונפסק באמצע ללא פתרון. שני סופרים עבריים עוררו את השאלה הזאת והסבו לפולמוס זה: חיים צבי שניאורסון ואהרן יהודה ליב הורוויץ.

הראשון, שד"ר ירושלמי, שסוקלוב העלה את דמותו בתולדות הציונות" שלו ואשר ישראל קלוזנר הקדיש לו מונוגרפיה מיוחדת¹) ובה קבע לו מקום בתולדות התחיה האומית שלנו כאחד הראשונים הוגי רעיון ישוב ארץ-ישראל, היה איש מופלא במעשיו ומקורי בהשקפותיו על תקומתו המדינית של ישראל בארצו. דור רביעי היה לר' שניאור זלמן מלאדי²), ואחיו הצעיר של ר' שניאור זלמן, מגדולי תלמידי החכמים בירושלים בשנות הששים והשבעים, ביבליופיל ובעל חוש ביבליוגרפי ומדעי, מחבר ומו"ל כמה ספרים. רח"צ שניאורסון נולד בשנת תקצ"ד ברוסיה ובהיותו בן עשר עלו הוריו לארץ ישראל ויתיישבו בחברון, ומשם עברו לגור בירושלים. בגדלו התחיל לעסוק בעניני הציבור. בהיותו בן שמונה-עשרה יצא את הארץ וסבב את ארצות המזרח כשד"ר, ואחר כך נסע לפרס, סין ואוסטרליה. לארץ זו הגיע בראשית שנות הששים כשד"ר של פזי מחסה — השכונה היהודית שנבנתה אז על הר ציון. הישוב היהודי היה צעיר שם, אבל רובם של היהודים נמצאו במצב טוב, ושניאורסון הצליח לא רק באוסף-פספים בשביל "בתי מחסה" אלא גם לעניין את היהודים והנוצרים בגאולת הארץ ותקומתו

המדינית של ישראל. השפעתו בנדון זה היתה רבה ועצומה. הוא נאם באספות שונות במלבורן, סידני וערים אחרות באוסטרליה על גלות היהודים וגאולתם המדינית, נאם בעברית לפני קהל גדול של נוצרים חשובים, שביניהם נמצאו מושלים ומדינאים, כמרים ואנשי-מדע, שופטים ועורכי עתונים, ועל כולם עשה ה"יהודי הירושלמי" רושם עז ונמרץ. בדבריו הנלהבים על מצב בני ישראל הפזורים בין האומות וגאולתם בארצם, הלהיב את הנוצרים והתחילו גם הם לנבא ברוחו והוכיחו מתוך רמזים וצירופי-אותיות בכתבי-הקודש שאמנם שעת רצון וגאולה היא לישראל והטעימו את חובת הנוצרים לעזור להם בשיבתם לארצם ולחידוש מלכות ישראל. העתונים הרבו לדבר על שניאורסון ועשו פומפי לרעיונותיו³). כך עורר תנועה ציונית באוסטרליה, אשר הדה אנו מוצאים ב"המגיד" ומשה הס מזכיר אותה ב"רומא וירושלים".

לאמריקה בא שניאורסון בסוף שנות הששים. הוא בא

3) ראה מאמרו של דוד יוספון: "שליחות ירושלמי לאוסטרליה לפני תשעים שנה", ב"לוח ירושלים", שנה י"ב (תשי"ב), עמודים רס"ט-רע"ד, בו הובא תרגום מקטעי כרוניקה בעתון "ארגוס" במלבורן (מנן 2 ו-31 בדצמבר) על האספות שהתקיימו בדבר שליחותו של שניאורסון ותמצית נאומיו בעברית על מצב היהודים בארץ-ישראל, הגלות והגאולה, קיבוץ גלויות ותחית ישראל על אדמתו וגם קטע מנאומו של הפומר ד"ר קירנס באספות אלו שבו הסביר מנבואות דניאל "שהזמן מתקרב במהירות בו היהודים יחזרו למכורתם". לתולדות שליחותו של שניאורסון באוסטרליה, ראה גם מאמרו של עורך "המגיד" ב"המגיד" שנה ז', גילון 13 (ז' ניסן, תרכ"ג), שבו יסופר על הדיבות שהוציא יעקב ספיר על שניאורסון בעתוני מלבורן שהוא אינו שד"ר מפולל הוי"ד לשם בתי מחסה והוא מאסף את הכסף בעבורו, והביא בשם עתוני מלבורן ומכתב בחתימת הרב וראשי הקהל שם, שהוכחה נאמנותו, צדקתו ותום לבו של שניאורסון וספיר טפח עליו עלילות שקר פדי להזיק לו. על ענין שניאורסון וספיר הגיב עורך "המגיד" גם בגילון 19 (כ"ד אייר, תרכ"ג). בשו"ב לירושלים התחיל שניאורסון להטיף לייסוד סניף לחברת ישוב ארץ ישראל מיסודם של רצ"ה קאלישר, ר"א גוטמאכר וד"ר חיים לוריא, ופרסם בנדון זה מאמר נלהב ב"חבצלת" של ר' ישראל ב"ק, שנה א', גליונות 4, 5 (כ"ו מרחשון; ט"ו פסלו, תרכ"ד). אגב, במחברתו מזכיר קלוזנר ששניאורסון שלח את בנו להשתלם בפאריז והוא הצליח לסדר אותו שם באמצעות אלברט פהן. פדאי להוסיף שאחרי פטירת פהן פרסם שניאורסון ב"חבצלת" שנה ז', גליון 26 (כ"ט ניסן, תרל"ו) מכתב-תנחומין למאטילדא, אלמנת אלברט פהן, ובין שאר דברים יכתוב בו: "וברכות אובדים עליך יבוא יום יום כאשר בעיני ראיתי בהיותי בפאריז פעמים ואוני שמעו את תהילתך מפי בני היקר המשפיל אברהם שמואל שניאורואהן ונ"י אשר אישך המנוח ז"ל היה לו לאב ופטרון פלשל שנים, והפליא חסדו עמו כאב רחום".

1) "רבי חיים צבי שניאורסון", ספר ב' מהסריה "דמויות בציונות ובתולדות הישוב", הוצאת "המחלקה לעניני הנוער — הנוער הדתי של הנהלת ההסתדרות הציונית בהשתתפות קרן היסוד, בסיוע מוסד הרב קוק", ירושלים, תש"ג. 108 עמודים.
2) מצד בנו המומר משה (לפי מסורת תחב"דים שב ליהדות).

יותר מדי היה איש-תנועה, תוסס ומלא חיים שיוכל להתמסר ללימודים, ובעוד הוא מכין את עצמו להפנס לאוניברסיטה, צררה אותו רוח הנדודים בכנפיה, והוא עזב את ווינה וילך למסעיו בארצות המזרח. שנה שלמה — תרכ"ט — סבב את איי יוון, מצרים, ארץ ישראל, סוריא, אפריקה הצפונית וארצות הבאלקאנים ורומניה. במסעותיו קלט הרבה ידיעות, חקר ודרש על מצב היהודים, ארחות חייהם ומנהגיהם, ספג רשמים והתוודע לחכמים וסופרים, אבל לא העלה את רשמיו על ספר. וחבל. כמה ממכתביו בעתונים וביחוד ספרו "רומניה ואמריקה" מראים שהיה מחונן בסגולות סופר-תייר, ידע לספר ולתאר, והיה יכול להעשיר את הספרות בחומר על חיי היהודים בארצות שעשה בהן. אבל אם לא חיבר ספר-מסעות, נתגלה בו בדרך מסעותיו הפשוטן הספרותי והוא כתב כמה מאמרים שפרסמם אחר-כך בדפוס. כך רשם בשולי מחקרו "על דבר האמונה" שנדפס ב"חבצלת"⁵: "כתבתי זאת בהיותי בירושלים בשנת תרכ"ט לפ"ק".

בראשית תר"ל בא לפאריז. פאן שם קץ לנדודיו. הוא קיווה להמשיך את לימודיו. אלברט פהן ומיכאל ארלאנגר הבטיחו לו את תמיכתם, אבל הוא נעשה לעתונאי פרוי-פיסיונאלי. יחיאל ברי"ל לקח אותו לעוזר בעריכת "הלבנון" ובעד מאמריו שכתב בעתונו בעילום שמו⁶ (א) שילם לו שכר-סופרים. הורוויץ גם מצא מסילות בבתיהם של ב"ג ושניאור זק"ש, שני המאורות הספרותיים בפאריז, שקיברו והדריכו אותו. אבל בבירת צרפת לא הסתדר, וזמן מועט לפני פרוץ מלחמת פרוסיה וצרפת עזב את פאריז ויצא ללונדון, ומשם נסע לאמריקה.

היתה לו, להורוויץ, איזו חולשה לאמריקה. היא היתה צריכה להיות עוגן-האחיזה האחרון בחייו. הוא גם רצה לתת, בהגיעו לארץ החדשה, ספר פריתות להחכמה האהבת נפשו ולהתפרנס מעמל-כפיו. פפי שיספר בזכרונותיו שפרסם ב"הדואר": "אני באנגליה ולפי בארץ החדשה! מעת שהחלטתי לבלי עוד לרעות בשדה החכמות, לבקש מרעה אחר לקיומי, היתה אמריקה למרפז כל מעיני וכל עשתונותי התייחשו לה באהבה וחבה. החיים בגיטו הלונדוני גרשוני בחפזי משמה, ואל העיר ליורפול אצתי חשתי וירדתי באניה ללכת לניו-יורק".

באב או באלול תר"ל הגיע לניו-יורק, ואך ירד מן האניה ועוד לא נער את אבק-הדרך מעל רגליו, והוא כבר התערה בחיים הציבוריים של היהודים בניו-יורק, ונעשה כח חשוב בין המשפילים והתורניים, הרבנים ועורכי

מלונדון שעשה שם לרגל עניני הישוב ופרסם מאמרים ב"דזשואיש כרוניקל" בדבר יסוד ישוב חקלאי בארץ-ישראל, וגם פאן המשיך בתעמולה לרעיונותיו בעטו ובפיו. הטיף בבתי כנסיות ונאם בערים שונות על עתידות ישראל וגאולתו; נאם והרצה לפני יהודים חרדים, ריפורמים ונוצרים וגם הוזמן מאת ראש המורמונים פיוטאה, פריגהאם יונג, להרצות לפני עדתו על ארץ הקדושה ועל עם ישראל ועברו. הוא גם הוצג לפני הנשיא יוליסוס גראנט והשפיע עליו לקרוא בחזרה את הקונסול האמרי-קאי בירושלים שהיה שונא ישראל ומיצר ליהודים ולמנות אחר במקומו. והוא גם שעורר את דעת הקהל באמריקה על מצבם הנורא של היהודים ברומניה ופנה במכתב לגראנט שהוא כנשיא ארץ החופש יעמוד בפרץ ויבוא לעזרתם, פפי שיסופר בפרקים הבאים.

לא מעט מההרפתקנות היה באיש הזה, שגם אחרי שובו לארץ ישראל לא ידע מנוחה לנפשו הסוערת ושוב נדד לארצות רחוקות עד שמת בנדודיו באפריקה הדרומית ואיש לא ידע את יום מותו וקברו. דומה לו במקצת היה אהרן יהודה ליב הורוויץ, זה שידוע בספרות העברית בפניו איל"ה, פשניאורסון היה גם הוא איש-נדודים וכמוהו מצא גם הוא לזמן-מה מנוחה באמריקה. חדשים אחדים גם ישב בירושלים ולאמריקה בא דרך לונדון פשניאורסון. הוא עלה על שניאורסון בכשרונו הספרותי, פי היה איל"ה מחרוצי העתונאים בדורו והוא גם מיוצרי העתונות העברית באמריקה, פי עזר לצבי הירש ברנשטיין ביסוד "הצופה בארץ החדשה", העתון העברי הראשון באמריקה, ולפי דבריו היה גם העורך בפועל של העתון בראשית צאתו. על-כפל-פנים היה כוח חשוב בעתון, ובשנתו הראשונה של "הצופה בארץ החדשה" מילא את גליונותיו בפרי-עטו.

הוא בא לאמריקה כמעט בזמן אחד עם ברנשטיין והיה בן גילו. פי בשנה אחת — תר"ז — נולדו שניהם. פמובא בפיוגרפיה הקצרה שלו ב"ספר זכרון לסופרי ישראל" של סוקולוב, קיבל את ראשית חינוכו מאביו, שהיה בן-תורה, אבל שמו לא פורש. גם דוד לוריא ויהל"ל, שהיה בן-משפחתו, מזכירים את אביו במכתביהם אליו⁴. בלי לקרוא אותו בשם, בשחר נעוריו כבר גלה למקומות תורה ולמד בוויילנא, שקלוב וישיבות אחרות. בהיותו בן ט"ו עזב את ספסל הישיבה ונדד לדרום רוסיה, וכשלוש שנים עסק שם במלמדות. באותו זמן נסחף בורם ההשפלה, והתחבר למשפילי מינסק כדוד לוריא ויהל"ל. וכפי שנראה ממכתביהם אליו, היה אהוב עליהם מאד והם התברכו בו ועודדו אותו להשתלמות. והוא אמנם עזב את רוסיה וילך לווינה כדי להשתלם במדעים. בן י"ח היה בבואו לבירת אוסטריה והוא מצא חן בעיני יילינק, א. ה. ווייס ומנדל בויםגארטן, ותמכו בידו שיוכל ללמוד במנוחה. היתה לו תשוקה עצומה ללמוד ולרכוש לו השפלה, ולא היה חסר גם חוש מדעי פפי שהראה בכמה ממאמריו, אבל

5) שנה ד', גליונות 43, 44 (ר"ח, ח' אלול, תרל"ד).
6) כ"ח נאמר בביוגרפיה שלו ב"ספר זכרון". אולם ב"הלבנון" נמצאים מאמרים גם בחתימת אהרן יהודה הלוי ואיל"ה, כגון: מכתב מפברין, תרגום מהעתון "יודישעס פאלקסבלאט" (שנה ז', גליון 9, כ"ז אדר ראשון, תר"ל); "על דבר אחינו הנדרפים ברומניה", תרגום תזפירו של אדולף פרמיה למלכי אירופה על מצב היהודים ברומניה ובקשה להגן עליהם בצירוף מכתב לגולדנר, "אחד מנכבדי יאסי", שעורר את פרמיה לפרסם את תזפירו ב"הלבנון". בסוף התרגום כתוב: "הפותב והמעתיק איל"ה" "הלבנון" שנה ז', גליון י"ד; ג' ניסן, תר"ל).

4) ב"חבצלת" שנה ה', גליונות 20, 23 (כ"ח אדר א'; י"ט אדר ב', תרל"ה).

החדשה, חרוץ ונפלא במעשהו, אוהב המהירות והחריצות, והזמן יקר מאד. בעיניו כמאמרו תמיד "Time Is Money" — העת שקולה ככסף. פן הוא בעבודתו ובמלאכתו, וכן הוא במסחרו זריז ונשפר, ורק אל השכר והרוח עיניו נשואות.

כמעט שהוא היה הראשון בין הסופרים העבריים לדבר על אמריקה בהתלהבות כזו, ואין בדבריו אלה משום רשמים ראשונים של "ירוק" שהוקסם מהברק החיצוני של חיים חדשים בארץ חדשה, אינו רואה את הפתמים והצדדים השליליים בחיים אלו, ורק אחרי שיתפכח משכרונו הוא פוקח את עיניו ובראותו את המציאות הוא מתאכזב באמריקה. התלהבותו של איל"ה מהארץ החדשה לא פגה גם אחרי שלש שנות שבתו בתוכה. לא התאכזב בה, כי בהציגו את העולם החדש לעומת העולם הישן ראה שלאמריקה העתיד והיא עוד תתמלא מחורבנה של אירופה; שבעת עזבו אותה כבר הראתה סימני רקבון ומלא אכזבה נפרד ממנה. בבואו לארץ החדשה מצא אותה בעצם תסיסתה בעברה מחקלאות למסחר ותעשייה שהתחילה אחרי מלחמת האזרחים ואחרי המשבר באמצע שנות השבעים הגיעה בסוף עשור זה למרום פסגתה. איל"ה מצא את אמריקה ארץ טובה ליהודים, פי הם מבוססים בה ומצבם בפלפלה ובחברה הוא איתן וגם יד להם בפריחתה של אמריקה ובשגשוגה המסחרי. בהטעימו ש"ספת העושר הוא המסחר", הוא מוסיף לומר: "וכאשר פשרונות טובות [טובים] למסחר כמעט לכל איש יהודי, לכן עשירות רב נפלה בגורלו", ומספר: "קצינים אדירים המה היהודים יושבי אמריקה, עשירים לפי מובן המלה פה (פי מלת עשיר באמריקה מתארת איש אשר לו המיליונים) ואין קצה לעשרם. אם ילך איש ברחובות קריה מקום עליזים ושעשועים, ותראה ארמוני מלכים ושרים בנוים לתלפיות עם גנות ופרדסי חמד, ושאלת: אלה מי יסד? אלה מי בנה? מי המה השרים והשרות בהיכלי התענוגים האלה? והנה להשתוממותך יענוך, לא מלכים ושרים פה ישבו, לא אצילים ורוזנים יתענוגו בתוכמו, פי אנשים פאלה מוזרים המה לנו, את שם מלך ידענו רק על-פי השמועה, אך אנשים מפני העם מאורחי הארץ הנמו, אנשים תמימים וישרים אשר הבינו לבקש התכלית בכל מקרה ומקרה ועשו עושר במשפט וביושר והמה הרוב מפני דת משה, באו מעבר לים לבקש להם מנוחה פי נעמה, בעולם החפשית. בכפם לא הביאו מאום, אך במקלם ותרמילם עברו, ועתה בעושר גברו".

ירבה לבו של המהגר הצעיר בראותו איך הפו היהודים שורש באדמת אמריקה, איך מהגרים כמותו עשו חיל בה ועלו למרום פסגת העושר והאושר, אבל עוד יותר ממצבם הכלכלי המבוסס היו חשובים לו מצבם המוסרי הנעלה של היהודים באמריקה ועלייתם בסולם החברה, ולא בלי גאון יספר: "היהודים מכהנים פאר פמשרות מדיניות כמו יתר העם, מהם יושבי על מדין, מהם יושבים בין המחוקקים חוקי המדינה (קונגרס) ובין היושבים ראשונה במלכות (סנאט) ועם כל זה יהודים המה מחזיקים בתורת ה' ומצותיו יאהבו, והאמונה עטרת

העתונים. הוא נתפס לחיים החדשים בארץ החדשה וגם תפס את הטימו האמריקאי. מאמריו הראשונים שכתב על אדמת אמריקה נושמים הרחבות האמריקאית, הזריזות והחריצות, מרץ ומהירות-הקליטה, במכתבו שהריץ לעתונים העבריים אשר מעבר לים, שעל רבים מהם חתם בכינויו איל"ה, היה כ"אילה שלוחה" לספר על חיי היהודים בארץ החדשה ולתאר את מצבם הכלכלי, התרבותי והחברתי, אף נשא בהם את חזונו על עתיד היהדות באמריקה. אולם לא רק את חיי היהודים בלבד תיאר פי אם נגע בעטו גם בחיים הכלליים, וניסה לתת לקורא מושג מההנהגה המדינית של אמריקה, התפתחותה הכלכלית, מסחרה ועשרה, ומן החיים הדתיים, המוסריים והתרבותיים של ה"יענקים". שונא עריצות מעודו, שגם את נאפוליאון השלישי לא נשא, התאהב באמריקה, דגל בחופשותה וטבלנותה לכל הדתות, התפתחותה המהירית במסחר וחרושת המעשה, ומכתבו שימשו תעמולה להגירה לאמריקה. באחד ממכתביו הראשונים שכתב בחודש הראשון לבואו לאמריקה⁶ הוא מדבר בהערצה על אמריקה ומתאר את סגולותיה ויתרונותיה על ארצות אירופה ומסביר את ההבדל ביניהן בדברים אלה: "בצעדי ענק תצעד הארץ החדשה בדרך החיים, לא תתנהל לאט, לרגל המעלות (שטופענווייז) כיתר ארצות תבל, אך מדלגת על הררי עד, מקפצת עד תאות גבעות עולם וכעל פנפי נשרים תעוף קדימה (פארווערטס) למען אושר והצלחת בניה. פה נראה את התיקון המפיץ אור יקרות בברק אור נהו, ומיפה כל הפריאה כלה בהלו נרו על ראשה, הולך ומתרחב בכל סעיפי החיים בעולם העיון והמעשה. התיקון אשר הוא רוח אלהים המרחף בגן התולדה, והוא רוח האדם העולה למעלה להשפיל, רבות פעל במלוא רוחב האנושית ועוד חדשות ונצורות לנו ממנו. פה נראהו כברק יחלוף לעינינו ויראה לנו מחזות נפלאות בהקיץ את אשר לא יראה האירופי אפילו בחלום, מחזות בהחיים הטבעי, את אשר יחזה לפעמים רק אביר המשוררים בעולם הדמיון בחזון רוחו הכפיר. התמורה הפתאומית אשר נראה פה בשעה אחת לא נוכל לראות בעולם אחר אף בשמיטת שנים. פה בין לילה עיר חרבה ובין לילה היא בנויה, היכלי עונג עפל ובחן וכל טירות מלכים יקומו לתלפיות פיום או בשפת אחת לא בידי מלך השדים או בידי מלאכי רחמים ממעונותי. אם יום ראשון במפעלים, פעל יפעל עם פועלים פי רבו פוני המלוכה, להשלים כל מלאכה, ולפי הפנאים תהיה כלילת מגדלים נאים, פה יעלה אדם על פסגת הצלחה בשבוע אחד ממש, והגדת, איש חסיד היה' בגומותיה הוא דבר פשוט באמריקה. נסיון יומי וטבעי מבלי כל גוזמא והפלגה. כל מלאכת חרש וחושב באש ורוח-מכונה (מא-שינע) תעשה, ובמהירות רב מאד עד פי גם מסילת הפרזל האמריקאני תמהר לרוץ אורח פעם אחת יותר ממסילת הפרזל האשפנזי, יען פי זריז ומהיר הוא מאד בן ארץ

6) נדפס ב"עברי אנכי" שנה ד', גליונות א', ב', ג', ד' ו', י"ד, כ"ו תשרי; ג' חשוון, תרל"א. המאמר נדפס גם ב"הפרמל" שנה ח', גליונות 35, 36, 37 (י"ב חשוון; ב' טבת; י"ט שבט, תרל"א), בשם "אחינו הרחוקים — גירורק וקהילותיה".

במכתב שני⁸) מסר סקירה מקיפה על העתונים הישראליים (באנגלית וגרמנית) שהופיעו בימים ההם באמריקה, מגמותיהם והערכת עורכיהם. במכתביו אלה, כמרבית מכתביו שפרסם ב"עברי אנכי", "המגיד", "חבצלת" וגם במאמריו בעתונים האנגליים-ישראליים בניו-יורק, הראה שהיה ער לבעיות היהודים באמריקה והגיב עליהן בחריפות ובהגיגון. כמה פעמים ביקר קשה את ראשי היהדות הריפורמית באמריקה על הבקיעים שעושים בחומת היהדות ונסיגותיהם להביא קרע ביהדות האמריקאית. כך הגיב, בשני מכתביו הראשונים, על הריב שפרץ בין ח"ג וידובר הלוי וצבי הגרשוני — שני הסופרים העברים המפורסמים ביותר בימים ההם באמריקה — ובפילמוס הדברים ביניהם היה גם משום חילול כבוד הספרות העברית⁹). איל"ה עמד לימין וידובר, כי היה יותר קרוב לרוחו. בכלל השתדל איל"ה לנקוט עמדה נייטרלית ולהיות אובייקטיבי במשפטיו הערכותיו ותגובותיו. הוא מטעים: "שמתי לי לקו לבל אחלל אפילו את הראוי לחילול וקילול, ולא אחניף להלל אחת שבע את האיש אשר אין ברכה בו". אמנם יצא לפעמים חוץ לגדרו וגם נכנס בפולמוס אישי, אבל בדרך כלל לא נטה מהקו שסימן לו והיה נזהר בכבוד הזולת. בהערכת אישיותו של איל"ה יש לציין שהצטיין באהבת הפריות ולבו דפק אהבת ישראל. במאמריו ומכתביו אנו מוצאים דברי התלהבות בשבח האומה. בדברו למשל¹⁰), על מעשה הצדקה של היהודים בניו-יורק ועל החברות ומוסדות החסד, המיסדרים והאגודות לתרבות והשכלה שיהודי אמריקה כוננו בכל ערי מושבותיהם, פועם לבו ברגש ובגאון פנימי, ובפאתוס נשגב יתנה את המידות הטובות שבני ישראל יצטיינו בהן, שאר-רוחם, גדלם ותפארתם. ימלל רמות ובאון יפרצו ניביו: "הנה כי כן יבורך ישראל בזמן הזה! גאה וגאון לבש פמדה, וכמעיל יעטה כבוד והדר ומשוש עולם יהיה לדור ודור. ולו נאה ולו יאה כל הכבוד הזה. כי כאשר תשים מבטי עיניך בכל קצות תבל, מן סקנדינוויה עד ראש תקוה-טובה, למן הרי מליא ואוסטרליה עד האי בריטניה, ועד כל מקום אשר תדרוך כף רגל איש יהודי, תראה כי שאר רוח לו ליהודי מיתר העם אשר בתוכו הוא יושב. שאר רוח לו במידות צדקה, חמלה, רחמים וחנינה; שאר רוח לו באמונות ודעות, כי מי גוי גדול אשר לו האמונה הטהורה אמונת אל אחד אשר אף הפילוסופים הגדולים לא השיגוה ברוחב שכלם ובעמק מחקרם לנחלה לו מימי העלומים, בחרות, שחרות ועד זקנה ושיבה. שאר רוח ליהודי בתהליכות חיים מוסרי, שאר רוח לו בכל פעולות החיים. ולכן הלך ילך וגדול. ואם בכל מקומות פזוריהם יצטיינו היהודים ככה, אף פי פה אשר אין מעצור לחפשות רוחם ברב

תשאר ראשם". הוא קושר את זה עם רוח החופש אשר בה ידגול האמריקאי ומפני זה אין הוא מבדיל בין דת לדת ומפלה בין גזע לגזע, והוא מתייחס בכבוד רב לדת ישראל עד ש"גוים רבים אין מספר יתאספו יבואו אל מורי יעקב ואומרים, לכו ונלכה באור ה' הורינו מדרכיו, ונלכה באורחותיו" וכו'.

במכתבו זה, כמכתבים אחרים שפרסם בשנות שבתו באמריקה, ירים על נס את רוח הסבלנות השורר באמריקה והבדלת הפנסיה מן המדינה, שמח מאד לבשר לקוראים העברים באירופה את מפתחם של הכמרים הפרוטסטנטים שניסו, באספתם בשנת 1872, למצוא דרך לאיחוד המדינה והפנסיה. במכתבו מניו-יורק¹¹) יגיב על זה בשניות: "בארצנו קול ענות שמענו, אין קול ענות גבורים המנצחים בשדה קרב, ואין קול ענות חלושים המתפללים על פל צרה שלא תבוא, אלא קול ענות מורדי-אור אשר בחושך יתהלכו זלות לבני אדם, איך ירעו יצריחו כנחשים זוחלי עפר, להפות לרסיסים מגדל החופש והדרור הבנוי לתלפיות בארצנו הברוכה. פהני האונגליום אספו אסיפה להתייעץ איך לערוך מכתב בקשה אל מחוקקי ארצנו, ואל הנשיא היושב בממשלת הריפובליק פי ישנו ממטבעת הקונסטיטוציאן אשר טבעו הראשונים וואשינגטון ובני דורו זכרם לברכה, ולהפיר שם האב ה ב נ ו ר ו ח ה ק ו ד ש, בחוקי המדינה עד אשר פה לא יזכרו ולא יפקדו שם, ולהפוך הפנסיה החפשית לכנסיה נוצרית. מכה"ע שחקו לעגו למו, ויקראו אותם עטלפים נבזים מורדי אור, וכסרטרן ילכו אחר ולא פנים. כל דברי האסיפה נשא רוח ויהיו לחרפה ולדראון לכל בשר באין הבדל דת ולאום".

פאמור, נגע במכתביו גם בחיים הכלליים באמריקה, אבל ברובם הוקדשו לעניני ישראל. זריו היה לבשר ולהודיע את המקרים והמאורעות ברחוב היהודי בניו-יורק ובקהילות ישראל באמריקה, אבל לא היה כתב מודיע חדשות בלבד, כי-אם סופר בעל השקפות, מחונן בהבנה היסטורית והשכיל לתת תמונה מהחיים החדשים המתהווים באהלי יעקב בעולם החדש. במכתבו הראשון שכתבו בחודש הראשון לבואו לניו-יורק, הראה בקיאות רבה בשבילי יהדות אמריקה כאילו היה אזרח ותושב שנים רבות. הוא דיבר בו באריכות ובפרוטרוט על כל מיני יהדות באמריקה: הפרוטוגונית, הריפורמית והאורתודוקסית על פיצוליהן וחלוקותיהן (הוא כותב בנדון זה: "היהדות פה אמריקה תתפרד ותתחלק לחלקים רבים, לא לבד לריפורם ואורתודוקסיה, רק גם האורתודוקסיה (וכמו כן הריפורם) נחלקת לחלוקות שונות, ונעשתה אגודות אגודות ולא ראי אגודה זו כראי אגודה זו, הצד השוה שבהם שפולם יהודים המה ומחשבתם טובה אפילו אם אין מעשיהם רצויים"), בתי הפנסיות וההיכלים, הפרנסים והרבנים, המטיפים והחזנים, ותיאר את המהגרים השונים לארצותיהם, ומהרצאתו מתקבלת תמונה בהירה מעיצוב פני היהדות האמריקאית משנות הארבעים למאה ה"ט עד זמן בואו לאמריקה.

(7) ב"עברי אנכי" שנה ח', גליון כ"ו (כ"ו אדר ב', תרל"ב).

(8) "עברי אנכי" שנה ח', גליונות ח', ט' (א' ח' פסלו [בטעות נדפס חשון במקום פסלו], תרל"א).

(9) בנדון זה, ראה מבואי למכתבי גרשוני בספרי "אגרות סופרים", עמודים קל"ג-קל"ד.

(10) במכתבו מניו-יורק ב"עברי אנכי" שנה ז', גליונות י"ח, י"ט, כ' (י"ב, י"ט, כ"ז שבט, תרל"א).

שכתב בבואו לניו-יורק הזכיר את שמותיהם בחיבה והתנצל לפניהם.

אם פי אהב את אמריקה, לא שכח את ציון ולבו בער באש קודש לזכר ירושלים. באחד ממכתביו¹³ יתאר את חג ארבעה ביולי, — התיאור הראשון של החג הלאומי האמריקאי בעתון עברי. ברגש של פאטריוט ומי שעתיד להיות אזרח אמריקאי יספר: „את יום הרביעי לירח יולי חגגנו פה בשמחות וגיל באין הבדל דתי לאומי, כי ביום הזה בשנת 1776 נעשתה אמריקה חפשית ובלתי תלויה ברשות האנגלים ותצא מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה שלמה. החנויות ובתי המסחר סגרו על מסגרי, וכל העיר צהלה ושמחה. פקטנים פגדולים הרעימו בקני רובה כל הלילה וכל היום עד פי בקעה הארץ לקולם, ויעשו מופתי-אש (פייערווערקע) בשמים וארץ. גם אנכי הייתי בין החוגגים, פי יקר וקדוש מאד בעיני החופש והדרור“. אולם באמצע שבתה שמחתו. קול ההמון ברעו על פדות אמריקה, עשרה וגדולתה, העלו את זכר ירושלים החרבה על לבו, והוא נתמלא געגועים על עיר האלהים, וברגש יכתוב: „חגי נהפך לאבל, בכיתי בכי רב פילד. ורסיסי דמעוטי על לחיי התגלגלו כי זכרתי שממות ארצנו והריסת כל מהמדינו. מקדש אל חרב וירושלים למשאות. ומנהמת לב קראתי: אהה ה' אלהים! עד מתי עוד לא תרחם ציון, ועפרות ירושלים בל תחונן? חשוף נא זרוע עונך והראינו נפלאות ימינך. קרא לציון בעולה ולירושלים עליזה, פי עת לחננה. אבא ה' אלהים!“

טורים אלה מזכירים את געגועיו הלוהטים של סמולנסקין שהביע בחרויו שירו „אהבת ארץ מולדת“¹⁴ :

אומלל, אומלל איפה ארצך ארץ מולדת!

משבוע בטיב התבל בארץ נכריה

כל עוד ממלכה וארץ מעמי שבתה.

גם אם בהיכלישן אשבה בזהב-פרוים

אשכח מאכול לחמי אם אשכחן ירושלים!

גם סמולנסקין הושרה לכתובת שירו בעת ווינה צוהלת ושמחה, והוא מתהלך ברחובותיה ורואה את ההמון החוגג והעליו. בראש שירו יספר את תולדות חיבורו: „הרעיונות האלה עלו על לבי, בעת מועד הרובים, בהתאסף הנה רובים לאלפים מקצוי ארץ. עת בכל רחובות נראה המון חוגג ושירי-עליונים מפל עברים נשמעו, אז עלה זכרון ירושלים בעת מועדה ואשיר את השיר הזה.“

בסוף מכתבו הנזכר יתנצל איל"ה לפני הקוראים על העמיסו עליהם „עוד דברים אחדים כי טובת שפה העבריה אנכי דורש בזה“, ומספר „הצופה בארץ החדשה“, העתון העברי, „אשר החל לצאת בעירנו ניו-יורק, הולך ואור לאור באור החיים. זה נומ' ה' 5 אשר ראו עיני ונהניתי מאד מצעדי הענק אשר עשה המכ"ע הנז' במשך זמן קצר מעת צאתו לאור. אם נשפוט, נוכל לאמר בצדק פי יהיה לכבוד לבית ישראל ולצפירת תפארה לספרותנו היקרה. מי יתן ויתרבה דורשיו ומחזיקים בו למען יחיה ויעמוד ימים רבים כאות נפש אוהב עמו ושפתו מלב ונפש ורוח.“

או כמעט. נתבונן נא על עירנו ניו-יורק הגדולה מאד אשר אנשים לרבבות מכל אומה ולשון בתוכה: לבנים, שחורים, עקודים וברודים, הודיים, סינים ויפונים; אנגלים, איטלקים, צרפתים ואשכנזים, אבל מי מכולם ימשוך עליו עיני שאר אחיו האזרחים עלידי מפעלות צדקתו? האם בן בראהמא כהן הפגודא? או ילידי אפריקה השחורים? או אולי האשכנזי נכד קאנט ולייבניץ, שארו הקרוב לו ללסינג, גטה ושילר? או יליד בל פראנס מבני בניו של דיקארטס, רוסא, ראטיק, מולייר וכו' וכו'... הס! חלילה! לא! לא מהם ולא מהמונם. רק היהודי הנהה, היהודי הולך בראש פולם במפעלות טובות. הוא אחד בצדקה ואין שני לו. ולכן התנשא כהפהניקס מאפרו ויהי לגאון ולתפארת, כדבר החווה לפני שנות דור.“

במכתבו זה סיפר על הבאזאר שנערך לטובת בית-החולים „הר סיני“ בניו-יורק ואשר בזמן קצר הכניס מאה וחמשה ושבעים אלף דולאר — סכום עצום בשנת 1871. הוא הרים על נס את רגשות החמלה המתנוססים בלב יהודי אמריקה ועורתם לכל איש נדכה וכושל-ברך. בדבר מוסדות החסד בניו-יורק יאמר: „רבים המה הדברים הטובים והמועילים אשר הוציאו היהודים לפעולות אדם פה ניו-יורק במשך השנים המעטות אשר נתיישבו פה“, ומדיגיש: „בדבר שבצדקה לא יבדל האורתודוכסי מהריפורמר. רק שניהם יחדיו שלובי יד ילכו לעשות טוב וצדק ואיש לאחיו יאמר חזק!“

הוא אהב את אמריקה, והוא כמעט הסופר העברי הראשון שלא ראה און בה, קשר לה כתרנים וכתב עליה בהתלהבות. מאוהב היה באמריקה מפני שהיתה „ארץ חופש ודרור“ וראה אותה כריפובליקה היותר נעלה שהיתה פעם בתבל עד „אשר אף היונים והרומיים בממשלה הריפובליקית לו קמו מקבריהם, ובתוכם הומורוס ראש וראשון למשורריהם, היו משפחים את כל כבוד ארץ מולדתם וחפשיות ארצם נגד החופש האמתי של הארץ הזאת והיו מפארים ומעריצים אותה, רק אותה בשיריהם“, — כפי שהמליץ במכתבו ניו-יורק¹¹). אהובה היתה עליו אמריקה גם מפני שמצא בה אחיזה ומנוחה לנפשו הסוערת. נדודיו באירופה ללא מטרה דכאו את רוחו. גם מצבו החמרי לא היה מבוסס וכפי הנראה נמצא תמיד במצב דחוק, ואמריקה וחירותה — שביב-אור להאיר את דרכו ועליה השליך יהבו ותקותו. זה נראה מזכרונותיו ב„הדואר“ וגם ממכתבו של משה רייכרסון, שלעת זקנתו נתגלגל גם הוא לאמריקה, אליו¹²), שבו יברך אותו לבואו לארץ החדשה, ואומר: „ברוך השם פי התאבקה חודש ימים וגם יכולת להפיק את זממך לטוב ללכת אמריקה — ארץ אשר עליה שמת מטרך — חי נפשי ידידי! פי מאד שמחתי, ושמועה טובה השמעתני, נחמתני במעמד ומצב הרע, באין לאל ידי להושיעך“. אהוב היה איל"ה למשכילים והם דאגו לו באמת, אבל מפני מצבו הקשה ופזור-נפשו לא פקד אותם במכתבים ובמאמריו הראשונים

(11) שם, גליון ח', הנזכר למעלה.

(12) „חבצלת“ שנה ה', גליון ז' (י' פסלו, תרל"ה). על המכתב הוא חתום מ"ר.

(13) ב„חבצלת“ שנה ב', גליון א' (ז' תשרי, תרל"ב).

(14) ב„השחר“ שנה א', חוברת א' (תרכ"ט).

והרי הוא הסופר העברי הראשון פרי אדמת אמריקה ואיל"ה מורו — חלוץ ההוראה העברית בארץ החדשה. הוא השתוקק בכלל לדובב את המלה העברית באמריקה, לנטוע פאן ספרות עברית והוצאת עתון עברי עניינה אותו עוד בראשית בואו לאמריקה. מאותם הימים נמצא מכתב מיהל"ל לאיל"ה¹⁹, שבו יראה המשורר הצעיר את התעניינותו במצבם הרוחני של היהודים באמריקה, והוא שואל: "מה העיר אשר אתה בקרבה? הנמצאו בה משפילים, מליצים, סופרים ומשוררים?" לא ידועה תשובת איל"ה. אבל ממכתבו משנת 1897 לעורך "גר המערבי"²⁰, שבו יספר על רצונו להוציא עתון עברי באמריקה, מתקבל מושג שלילי מהמצב התרבותי-עברי בימים ההם בניו-יורק. הוא כותב: "לפני חצי יובל שנים, ורגלי עמדו אז על אדמת ניו-יורק, ובלפי אש אהבה לשפתנו תקד, חשתי בנפשי: מה טוב ויפה להספירה העברית, אם תטע לה כרם על אדמת ניו-יורק הפוריה, למען יינקו ענביה ליח ועסיס מפרכת זאת הארץ וארא ואביט סביבי אחרי עוזרים וכמעט אמרתי נואש. — — — קטן ודל היה מספר סופרי עברית אז, וגם המעט הזה לא היה מפני עליה, אם מפאת מצבו המוסרי, ואם מפאת השפלתו הכללית". הוא שם את תקוותיו בעיקר בצבי הגרשוני וח"ג ווידובר שהם יתמכו בו בחומר וברוח, אבל בשניהם נתאכזב ובהפגשו עם צ. ה. ברנשטיין השפיע עליו להוצאת העתון וגם תמך בו בכספו ליסוד "הצופה בארץ החדשה".

על לבטיו בהתגשמות רעיונו להוצאת העתון סיפר גם בזכרונותיו ב"הדואר". לפי דבריו שם, ירא היה ווידובר, שהיה עשיר גדול וקמצן עוד יותר גדול, לעזור לו בכסף להוצאת העתון, שמא לא יצליח איל"ה והוא יפסיד בעסק זה דולארים אחדים שישקיע בו. איל"ה אמנם מעיד על עצמו שהיה יותר אידיאליסטן מאיש מעשה וחסרו לו "רוח התגרי והנסיון המעשי". יתרונות אלו נמצאו בברנשטיין, שהיה סוחר בטבעו וגם היו לו נסיונות בהוצאת עתונים, פי לפני "הצופה בארץ החדשה" הוציא את ה"פאסט" — העתון האידי הראשון באמריקה, שנספחה אליו גם תוספת עברית, ואת "היברו ניוס" — עתון בארבע לשונות. לפי דברי איל"ה במכתבו הנזכר, עלתה לו הוצאת "הצופה בארץ החדשה" בקרבות רבים: "בלי נשך ותרבות נתתי כספי בהקפה להוצאת מכה"ע הלזה, ואפילו פרוטה למאה מהקרן לא הושבה לי". את הכסף הזה חשך — כפי שיספר בזכרונותיו — לשם

19) הוא המכתב שנופר למעלה שנדפס ב"חבלת" שנה ה', גליון 20 (י"ט אדר ב', תרל"ה).
20) "גר המערבי" שנה ב', חוברת ד' (תשרי, תרנ"ח), עמודים 214-215.

ב

"הצופה בארץ החדשה" התחיל להופיע פעשרה חדשים אחרי בואו לאמריקה. איל"ה כבר הספיק להסתדר בניו-יורק כמורה דת בבית הספר של קהילת "עדת ישורון" שח"ג ווידובר היה רבה. משרה זו לא היתה לפי רוחו, פי קהילה זו היתה קונסרבטיבית וחבריה כבר נטו מדרך אבותיהם החרדים, אבל את פניהם חפצו לחנך חינוך דתי וגם להרגילם במצוות מעשיות, שלא הם ולא המורה האמינו בהן וגם לא קיימו אותן. איל"ה ראה בזה משום צביעות, וכפי שיתודעה¹⁵: "אנכי עשיתי את חובתי, אפס פי ולפי לא היו שווים, הוריתי בפי את אשר לא האמנתי בלבי", והוא גם מספר שמצב זה הביא אותו כמה פעמים במבוכה והסב לו יסורי גפש, ביחוד בעת שהילדים הקיפו אותו בשאלות: "רבנו, הנך מורה אותנו כי אסור לחלל את השבת, כי חובת כל אדם מישראל לשאת ציצית ולהניח תפילין וכדומה, ואבותינו אינם מקיימים כל אלה?" ומוסיף לומר: "קושיות כמו אלה עפו כחצים שנונים למולי וכל חכמתי לענות עליהן — התבלמה. כי אי-אפשר היה לי להורות את הבנים חוקי דת ובתוך כדי דיבור לנקות את אבותיהם פחללם אלה החוקים, או לבזותם פכנים לא אמון במו".

בשורות אלו נתן איל"ה ציור ממצב החינוך בימים ההם, ואנו רואים שבעית החינוך הדתי באמריקה שעדיין לא נפתרה, הטרידה את המורה העברי עוד בראשית שנות השבעים.

מהרהוריו ופקפוקיו שנמסרו בזכרונותיו רואים שאיל"ה היה בעל מצפון מוסרי וגם לא היה חסר פשרונות פדגוגיים. יש לציין שלא היה מורה דת, פי-אם בעיקר מורה עברי, שהחינוך העברי קדם אצלו לחינוך הדתי. הוא השתדל לטעת בלב תלמידיו אהבה לעברית וגם הרגילם לכתוב בשפה זו, והצליח בזה. אחד מתלמידיו, ליב נתנאל הירשפלד, נער בן המש-עשרה שנה, פרסם מכתב ברכה ב"הצופה בארץ החדשה"¹⁶ להופעתו, והעורך העיר בשמחה על חזיון זה שבאמריקה נמצאים נערים צעירים פותבים עברית. אותו נער תרגם לעברית את המאמר הראשי לכבוד ראש השנה ב"הרולד", העתון היומי החשוב והנפוץ ביותר בימים הם בניו-יורק, הפתוב ברגש וכולו אומר כבוד ליהודים בארצות הברית, ופרסם אותו ב"הצופה בארץ החדשה"¹⁷. זה המאמר שעשה רושם בין היהודים באירופה ועתונים אחדים חזרו והדפיסו אותו מתוך "הצופה בארץ החדשה", תורגם בהדרכת איל"ה. ברנשטיין השתמש בזה להרים על נס את פעולתו החינוכית של איל"ה, ובהערה לתרגום הוא כותב: "תודתנו נתונה לך עלם יקר בעד העתקתך זאת וכן למורך החכם איל"ה המלמדך להואיל בשפתנו וספרותנו ואשר עזב¹⁸ על ידך בזה". הירשפלד הוסיף להשתתף ב"הצופה בארץ החדשה"

15) בזכרונותיו, "הדואר" שנה ד', גליון כ"ג (י"ד אייר, תרפ"ה).

16) שנה א', גליון 8 (א' אלול, תרל"א).

17) שנה א', גליון 12 (י"ד תשרי, תרל"ב).

18) עור, לפי הפסוק "עזוב תעזוב עמו" (שמות כ"ג, ה').

מעורב עם הבריות, התעניין במצב המהגרים ואף חרד לתקנת עגונות ועמל למצוא את עקבות הפעלים שבגדו בנשותיהם ברוסיה ולהתירם מפבלי העיגון⁽²⁷⁾.

בשנה הראשונה של "הצופה בארץ החדשה" השתתף איל"ה בכל גליון וגליון. בגליון הראשון נדפס מכתב פרטי קטן שלו לעקיבא חשמל בפוקרשט על דבר נסיעת ר' יוסף הלוי לתימן וסגולות העתיקות שהביא אתו משם. וב"החווה" — החלק המדעי-ספרותי של העתון — בא תרגומו מחזונו של וויקטור הוגו "על הסוליליוז ומשרת האדוימס בימי המרד בשנת 48, ואשר כתומו בא עתה על פריס. לא נפל דבר מהחזיון ארצה", פתוב בשפת המקרא ומחלק לפסוקים ובלוויית הערות וביאורים מאת המתרגם. ובגליון השני הדפיס מאמר תורני "שלשה פתחים לגיהנם". בכלל הרבה איל"ה לכתוב ב"הצופה בארץ החדשה" מאמרים תורניים, ביאורי מאמרי חז"ל, שירים וביוגראפיות, מאמרי פובליציסטיקה (מאמריו הפובליציסטיים נדפסו בעילום שמו). מאמר בעל ערך מדעי הוא "ההסתפקות אצל היהודים"⁽²⁸⁾. מגמתו בחיבור זה היא להוכיח את יתרון מידת ההסתפקות במאכל, במשנה ובלוקוסוס אשר התורה הזהירה עליה עד שמצוה זו היתה "חוק ולא יעבור ליהודים בכל תהלוכות חיתן אף בארצות פזוריהם. המאכלות האסורות הבדילום מפמה לוקוסוס ומותרות ומכמה חליים רבים ועצומים". מאמרו מיוסד בדברי חז"ל אבל לא מצה את כל החומר. הוא מתנצל: "ואתה הקורא אל תשים עלי חטאת כי לא הרצתי את כל מאמרי חז"ל המדברים מענין זה יחדיו כעמיר גרנה לפניך, כי לא בקי בש"ס ומדרשים אנכי, ובאמריקה אנכי יושב אשר העת שקולה ככסף". הוא גם הדפיס ב"הצופה בארץ החדשה"⁽²⁹⁾ את תולדות אדולף פראנק — הביוגרפיה הראשונה של הפילוסוף וחוקר הקבלה בעברית. עם מאמר זה כמעט שנפסקה השתתפותו הקבועה של איל"ה ב"הצופה בארץ החדשה"⁽³⁰⁾. בשנה השנייה נמצא ממנו רק מאמר קטן⁽³¹⁾ "שאלה מחכמי הזמן" בדבר החרוץ ב"מוסר השפל" לרב האי גאון: "וטוב שבתך תבוא לקבר בתולה, מלהתחתן בגבר", מאמר סתום שלפני איל"ה ואחריו עמלו כמה מחכמי הדור" לבארו ולפרשו⁽³²⁾. איל"ה חדל להשתתף

הוצאת העתון⁽²¹⁾). כך התחיל "הצופה בארץ החדשה" להופיע בעזרתו הכספית של איל"ה.

אולם עוד יתר מתמיכתו הכספית חשובה היתה השתתפותו העיתונאית והספרותית של איל"ה. הוא היה סופר מהיר, פורה, שמע לשונות אחדות, ובלי עזרתו לא היה ברנשטיין יכול לעמוד. איל"ה נתן מהודו על "הצופה בארץ החדשה" וגם השפיע על מכריו הרבים לחתום עליו ולתמוך את המו"ל בכספם. בזמן הראשון הכיר לו ברנישטיין טובה, ובהערה להתחלת תרגום הדין וחשבון של "אספת נבחרים הקהילות באמריקה"⁽²²⁾ בידי איל"ה בגליון השני של "הצופה בארץ החדשה" (ח' תמוז, תרל"א), יביע ברנשטיין את תודתו לאיל"ה בפומבי ובקול רם, באמרו: "בלב מלא רגשי קודש נקריב תודתנו וברכותינו לידידנו החכם הנזכר⁽²³⁾", פי באמת הוא אחד מהשרידים אשר ה' שלח לנו לפלטת קדשו פה בארץ החדשה. חוק נא איל"ה ידידנו בעד שפתנו וספרותנו ותהיה לברכה בקרב הארץ". מן הראוי להוסיף שאיל"ה השתדל להרחבת שפת עבר באמריקה בכלל. היה מפיץ ספרות וסוכן שלא על מנת לקבל פרס ל"הכרמל" הווילנאי של פין⁽²⁴⁾, "החבצלת" הירושלמית⁽²⁵⁾ ו"עברי אנכי" הבראדי⁽²⁶⁾. הוא היה הרוח החיה בין המשפילים העברים בניו-יורק. היה בכלל

(21) דבריו: "אחרי שנה אני הותרתי קרן פעוטה ומצאתי איש שהאמנתי בו שידוע לכלכל עניני המערכת של עתון". גם בערך עליו ב"ספר זכרון לסופרי ישראל" צוין ש"הצופה בארץ החדשה" ראה אור בעזרתו החומרית והרוחנית. ברנשטיין לא הופיר בזכוונתו ב"מקור ערבי" את השתתפותו של איל"ה בהוצאת העתון ועריכתו, אבל לא הכחיש את דברי איל"ה (ב"ספר זכרון" וב"גור המערבי") שנדפסו בחייו, אם כי היה רגיש מאד אם ניסו ליהס את העריכה לאחר (ראה הערתו "באזורים נחלתי" ב"העברי" שנה ז', גליון 48, "אולול, תרנ"ו).

(22) היא התקיימה בניו-יורק ב"16, 17 במאי 1871.

(23) בראשית ההערה כתוב: "נעתק מאנגלית לעברית מאת ידידנו החכם איל"ה".

(24) ידיעה על זה ב"הצופה בארץ החדשה" שנה א', גליון 2 (ח' תמוז, תרל"א).

(25) באותו גליון של "הצופה בארץ החדשה" באה מודעת המעריכים: "מי האיש בארץ אמריקה החפץ לדעת משלום ירושלים ובניה יפנה אל כבוד החה"ש מו"ה איל"ה נ"י. וראה ב"החשובה כללית" ב"חבצלת" שנה ג', גליון 35 (ח' תשרי, תרל"ג): "לאהובנו החכם הגדול מו"ה איל"ה, ב' מכתביו והלוטה בתוכם הגיענו ותודתנו לכבודו על תשובתו היקרה לנו מאד". גם היה איל"ה לפה ליהודי ירושלים, פעל לטובת מוסדות ולטובת אנשים פרטיים. כך השתדל לטובת עניי עדת המערבים בירושלים, ורבה ר' דוד ר' שמעון יתן לו תודה על עמלו, על-ידי עורכי "החבצלת", כפי שנאמר ב"החשובה כללית" ("חבצלת" שנה א', גליון 23: "יז אב, תרל"א): "לידינו הרה"ה"ש כו' מוה"ר איל"ה נ"י. הרב הג' מו"ה רבי"ש הי"ו נתן לו תודתו על פעולתו הטוב בעד עניי עדתו ויעש פכל אשר ציוה עליו במכתבו, והמתחיל במצוה כו' והנה מעורר רחמיו על אחד ממפיריו החכם ר' אברהם כהן פה, אשר יש לו אף בניוארק ושמך אליהו כהן, וזה כשלש שנים שלא העלה אותו על לבבו וישפחהו. אולי יודע כבודו את האיש הוא נא יעוררהו ברחמים".

(26) ב"עברי אנכי" שנה ז', מגליון י"ג (ח' טבת, תרל"א) ואילך, באה מודעה זו בחתימת "מעריך" העתון: "סופרנו הנכבד הח"ר ליב האראוויץ בניו-יורק מרוב אהבתו למעשה אצבעותינו העמים על שכמו להיות סוכן להעברי במדינתו (אמריקה) שלא על מנת לקבל פרס. וגודיע זאת ליושבי אמריקה החפצים

העברי ושפתו שישלחו המחיר (4 דולאר לשנה) על שם ל. האראוויץ בניו-יורק (פער אָרעסטע דעס העררן דר. ווידאווער הרב משם) וישיגו מבוקשם בלי איחור".

(27) ראה ב"הצופה בארץ החדשה", גליון 2 הנ"ל.

(28) נדפס בגליון 7 (כ"ד מנחם אב, תרל"א).

(29) בגליון 18 (כ"ה כסלו, תרל"ב).

(30) במחלקה היהודית של הספרייה הציבורית בניו-יורק נמצאים עשרים גליונות מן השנה הראשונה של "הצופה בארץ החדשה", וייתכן פי הופיעו עוד שנים או שלשה גליונות ובהם השתתף איל"ה. ב"2 ביאנואר 1872 התחיל העתון למנות שנה שניה לקיומו (טופס שלם משנה זו וגם שבעה גליונות מהשנה השלישית נמצאים בספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק, גם בספריית יו"א נמצאים כמה גליונות מהשנה השניה והשלישית).

(31) בגליון 14 (א' סיון, תרל"ב).

(32) בסוף שאלתו הוא דורש בשלום ב"ג, ואומר: "ומובטחני אם לא יקדימונו אחר באמריקה לפרש דברי רב האי גאון ד"ל החתומים הוא יבארם ויפרשם פ"ד התכמה הטובה עליו". ב"ג

ב"הצופה בארץ החדשה" מפני שבימים ההם נתקע לעניני היהודים פרומניה והתחיל בתעמולה להעבירם לאמריקה. פרנשטיין התנגד לתעמולה זו. היו חילוקי-דעות ביניהם גם בענינים אחרים. החבילה נתפרדה ביניהם ואיל"ה עזב את המערכת.

מילא את בקשתו והשיב על שאלתו באריכות בגליון 24 (י"ב מנחם אב, תרל"ב). בגליון 16 (ט"ו סיון, תרל"ב) באו שתי תשובות מאת מ. קאנה ו"אני גבר".